

آموزش تعهد حرفه ای در درس آناتومی و سالن تشریح جسد

آرزو فرج پور^۱، زهرا مصطفویان^{۲*}، محمد علی راه چمنی^۳

چکیده

سابقه و اهداف: آموزش اخلاق و تعهد حرفه ای در پزشکی منحصر به آموزش بالینی نیست. در استراتژی ادغام عمودی در آموزش پزشکی قرن ۲۱، دروس علوم پایه نیز می توانند آغازگر آموزش مفاهیمی چون تعهد حرفه ای، تفکر انتقادی، برقراری ارتباط موثر، تعامل، مشارکت و یادگیری خودمحور باشند.

روش بررسی: این مطالعه به روش مروری و با استفاده از جستجوی کلمات کلیدی "سوگند جسد"، "تعهد حرفه ای"، "کالبدشکافی جسد"، "ملاحظات اخلاقی"، در پایگاه های داده google scholar, SID, Pub med و به زبان فارسی و انگلیسی از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۷ انجام شد. در این مرور متون ۲۶ مقاله کامل در مورد ارتباط تعهد حرفه ای و آموزش درس آناتومی مورد مطالعه قرار گرفت.

یافته ها: درس آناتومی مبدا ورود به حرفه پزشکی است و اجساد انسانی به طور معمول برای درک مستقیم و یادگیری ساختار بدن انسان که پایه درک مبانی بیماری ها و معاینات بالینی است به کار رفته و اغلب به ابعاد اخلاقی و انسانی آن توجه نمیشود، از این فرصت باید جهت توسعه نگرش های اخلاقی، دلسوزی، شفقت و نودوستی بهره برد. صاحب جسد بدن خود را جهت ارتقای آموزش پزشکی و خدمت به جامعه اهدا نموده است و دانشجویان بایستی این سخاوت و مروت را پاس داشته و این پیکرهای بی روح را به عنوان اولین بیمار و مربیان خاموش تکریم نمایند.

نتیجه گیری: برگزاری مراسم رسمی چون سوگند جسد در ابتدای دوره آموزش آناتومی و یا تجلیل و یادبود در انتهای سال تحصیلی و نیز استفاده از روش های آموزش و ارزیابی پروفشنالیسم و تعهد حرفه ای در طی آموزش آناتومی از جمله فعالیت هایی است که جهت ترویج آموزش پروفشنالیسم و اخلاق پزشکی توصیه می گردد.

کلمات کلیدی: تعهد حرفه ای، سالن تشریح، کالبد شکافی، جسد، سوگند جسد

۱- دانشکده آموزش پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران. Email: ar_farajpour@sbmu.ac.ir

۲- گروه پزشکی اجتماعی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران (نویسنده مسول) مشهد- خیابان امام خمینی ۱۴، دانشکده پزشکی دکتر محمد

شاهین فر- mail: dr.mostafavian@mshdiau.ac.ir تلفن: ۰۹۱۵۵۱۷۵۳۸۹

۳- مرکز توسعه آموزش پزشکی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

مشهد- خیابان امام خمینی ۱۴، دانشکده پزشکی دکتر محمد شاهین فر- Email: rah.mohammad8@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۲۴

مقدمه

در سال های اخیر هیچ موضوعی به اندازه تعهد و اخلاق حرفه ای یا پروفشنالیسم در آموزش پزشکی مورد توجه و تاکید نبوده است. کمرنگ شدن تعهد و اخلاق حرفه ای در پزشکی، دغدغه اصلی صاحب نظران این حوزه و نیز جامعه می باشد. گر چه الزامات اخلاقی، اجتماعی، تاریخی و قانونی در پزشکی جایگاه خود را دارا می باشند ولی اخلاق حرفه ای از منظر اخلاق فضیلت گرا مقوله ای است که بایستی برای دستیابی به آن و در نتیجه نیل به بهترین اصول تعهد حرفه ای، نگرش، مهارت و رفتار در طول تکوین شخصیت حرفه ای دانشجویان پزشکی، از روز اول ورود به دانشکده پزشکی مورد توجه قرار گیرد و در طی دوره آموزش نیز ادامه یابد (۱). از این رو محیط علمی مدرسه طب باید به گونه ای باشد که موجب ترویج ارزش های حرفه ای در دانشجویان گردد. آناتومی یکی از رشته های علوم پایه در کوریکولوم دوره پزشکی عمومی است که دانشجویان به محض ورود به دانشکده آن را به عنوان یکی از واحدهای درسی خود تجربه می نمایند. به طور کلی بدون مطالعه آناتومی انسانی، پزشکی بی معناست. مفهوم تشریح اجساد انسانی به منظور کسب دانش در مورد ساختار بدن انسان از قرن پانزدهم شکل گرفت. اندراس وزالیوس (Andreas Vesalius) (۱۵۱۴-۱۵۶۴) اولین دانشجوی پزشکی بود که به تشریح جسد پرداخت، به تدریج اهمیت مساله روشن شد تا اینکه اتوپسی به عنوان روشی ایده آل برای تعیین علت مرگ مورد قبول واقع شد و بنابراین کالبدشکافی اهمیتی روز افزون یافت (۲). مطالعه آناتومی انسانی در همه رشته های علوم پزشکی مستلزم استفاده از اجساد انسانی می باشد. کسب بینش و درک ساختمان بدن انسان یک تجربه یادگیری عمیق است. بنابراین با شروع دوره آموزش پزشکی این اجساد هستند که باب آموزش اصول حرفه ای، دانش و منش حرفه ای و رفتار نوع دوستانه را برای دانشجوی پزشکی می گشایند. بنابراین اجساد انسانی بایستی به عنوان اولین بیمار یک دانشجوی پزشکی تکریم شوند. یک بخش مهم از

تعهد حرفه ای، نوع دوستی است که آن را می توان از اجساد مورد مطالعه فرا گرفت. حفظ کرامت و شان (dignity) اجساد بر بعد انسانی پزشکی تاکید دارد و صفات و شخصیت انسانی را در دانشجویان القا می کند و آنها را در جهت تبدیل شدن به پزشکانی حرفه ای (professional)، مهربان (caring) و دلسوز (compassionate) هدایت می کند. جسد به شخصی تعلق دارد که بدن خود را جهت ارتقای آموزش پزشکی و تربیت پزشکان آینده اهدا نموده است و دانشجویان بایستی این سخاوت و مروت را پاس داشته و این پیکرهای بی روح را به عنوان مربیان خاموش (Silent Teacher) در آموزش پزشکی نیز در نظر بگیرند (۳).

تاریخچه مطالعه این مقوله در کشورهای غربی به سال های ۱۹۶۰ بازمی گردد (۴)، لیکن علی رغم وجود آموزه های دینی در مورد کرامت انسان و جسد وی در دین مبین اسلام، به نظر می رسد این موضوع در نظام آموزش پزشکی ما مغفول مانده است و گاه شاهد بروز چالش هایی در این زمینه هستیم. لذا ضرورت بررسی تاریخچه موضوع و رویکردهای علمی به آن در آموزش پزشکی در سایر دانشگاه های جهان پژوهشگران را به انجام مطالعه مروری حاضر ترغیب نمود.

روش بررسی

این مطالعه به روش مروری و با استفاده از جستجوی کلمات کلیدی "سوگند جسد"، "تعهد حرفه ای"، "کالبدشکافی جسد"، "ملاحظات اخلاقی"، به زبان فارسی و انگلیسی در پایگاه های داده google scholar, SID, Pub med از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۷ انجام شد در جستجوی اولیه ۱۹۶ مورد بازیابی شد. ابتدا عناوین و چکیده مقالات بررسی شد و تنها مقالاتی که در زمینه آموزش پروفشنالیسم در درس آناتومی و مطابق با اهداف پژوهش بود، و نیز نسخه کامل آن در دسترس بود با هر نوع متدولوژی وارد مطالعه شد. در این

آموزش، رشد حرفه ای فراگیران از سال اول ورود به رشته پزشکی آغاز می گردد. به طور سنتی دروس سال اول مثل آناتومی عمدتاً تنها ارایه محتوی تئوری بود در حالیکه امروزه همین دروس می تواند آغازگر آموزش مفاهیمی چون تفکر انتقادی و تعهد حرفه ای باشد (۵، ۶). انجام کالبد شکافی در گروههای کوچک دانشجویان را به برقراری ارتباط موثر، تعامل و مشارکت و یادگیری خود محور وادار می سازد (۷).

آموزش اخلاق حرفه ای در درس تشریح

آموزش تعهد حرفه ای در آموزش بر روی اجساد انسانی نیز دهه های اخیر مورد توجه قرار گرفته است (۵). سالن تشریح، نقطه ورود دانشجویان تازه وارد به حرفه پزشکی و طبابت آینده است لذا در این گذار باید پرورش تعهد حرفه ای نیز مورد توجه قرار بگیرد. مفاهیم حرفه ای محدود به برخورد بالینی با بیماران نیست و باید در سال های نخست آموزش نیز به آن پرداخته شود. مشاهده نحوه رفتار دانشجو با جسد در سالن تشریح مثل احترام گذاشتن، دلسوزی و احساس مسوولیت یا سنگدلی و بی حرمتی، رفتار های آینده دانشجو به عنوان پزشک با بیماران خود نیز قابل پیش بینی است (۷). ۸. تعهد حرفه ای و اخلاق حرفه ای یکی از صلاحیت های پایه پزشکی است که از سوی شورای اعتبار بخشی فارغ التحصیلان پزشکی (ACGME) معرفی شده است. پروتوپروفشنالیسم (proto-professionalism) در واقع روزهای بین ورود دانشجو به دانشکده پزشکی و فعالیت مستقل در محیط های بالینی است که دانشجویان را قادر می سازد بر مفاهیم منطقی و اخلاقی ماورای اهدای جسد بازانديشی نمایند (۶، ۹). از این رو بازانديشی و فشار عاطفی وارده، بلوغ حرفه ای (maturation) و همدلی (empathy) را توسعه می دهد (۱۰). در ارتباط با جسد نیز مباحث اخلاقی و معنوی وجود دارد که شایان توجه است. کالبد یک فرد بی جان دارای ارزش ذاتی اخلاقی است و بایستی به دیده احترام با آن رفتار شود و بنابراین هنگامی که

مرور کتب و سایر اسناد مطالعه نشد. همچنین در جستجوی فارسی، مقاله ای در این زمینه یافت نشد. در نهایت در این مرور متون ۲۶ مقاله کامل در مورد ارتباط تعهد حرفه ای و درس آناتومی مورد مطالعه قرار گرفت. لازم به ذکر است که هیچ مقاله ای در راستای مخالفت یا مغایرت با موضوع مورد بحث یافت نشد. آنچه در زمینه آموزش پروفشنالیسم و تعهد حرفه ای در درس آناتومی و تشریح جسد در مقالات آمده بود در قالب طبقه بندی موضوعی در بخش یافته ها مورد بحث قرار گرفته است.

نتایج

مزایای آموزش آناتومی در استفاده از کالبد انسانی

اجساد انسانی نه تنها در آموزش آناتومی و درک ساختمان بدن انسان موثر هستند بلکه در یادگیری معاینات بالینی و روش های جراحی نیز کمک کننده هستند. همچنین برای آماده نمودن دانشجویان برای مطالعه آسیب شناسی و درک مبانی بیماری ها مفید می باشند (۳). مطالعه بر روی جسد باعث می شود دانشجویان درک مستقیمی از بافت های واقعی انسانی مثل شریان ها، وریدها، اعصاب، ارگان ها و استخوان ها داشته باشند. انجام جراحی توسط یک جراح بدون اینکه هرگز بر روی یک جسد واقعی کار کرده باشد، غیر قابل تصور است (۳).

پارادیم آموزشی ادغام عمودی

موفقیت آموزش پزشکی قرن ۲۱ در ایجاد توازن بین دانش پایه و ادغام آموزش بالینی است. در زمینه این پارادیم آموزشی، برای نیل به پیامدهای آموزشی مورد نظر باید آموزشگران پزشکی نیز دانش و مهارت کافی در زمینه این پارادیم آموزشی را دارا باشند تا مفاهیم آموزشی که الزاماً ممکن است در کوریکولوم های سنتی لحاظ نشده باشد را درک نموده و اجرا نمایند. از نظر بسیاری از متخصصین

نظر گرفت. وقتی کسی بعد از مرگ بدن خود را اهدا می کند در واقع به آموزش پزشکان نسل بعد کمک می نماید و این عمل را برای پیشرفت علم پزشکی و خدمت به جامعه انسانی انجام داده است بدون اینکه منفعتی عایدش شود. دانشجویان بدون اینکه هویت جسد مورد مطالعه را بدانند وی را مورد کالبد شکافی قرار می دهند اما باید در نظر داشته باشند که حافظه جسد (memory of the deceased) بایستی مورد احترام واقع شود و به علاوه احساس خانواده ایشان در ازدست دادن دردناک و غیر قابل برگشت عزیز خود را نباید از نظر دور بدارند(۳). در سوگند جسد به دانشجویان یاد آوری می شود که اجساد اولین بیماران آنها هستند همان طور که هر بیمار متفاوت است هر جسد نیز متفاوت است و بنابراین دانشجویان قادر خواهند بود که آناتومی سه بعدی و تنوع آناتومیکی را درک نمایند(۳).

آموزش و ترویج نوع دوستی (altruism) و انسان دوستی (humanity)

پاولینا و همکاران (۲۰۰۶) نشان دادند که نیاز به آموزش مهارت های تعهد حرفه ای و رهبری بایستی از همان شروع دوره پزشکی و در دروس آناتومی که در آن صداقت و مسوولیت به صورت مثبت و معناداری مرتبط با کسب نمره بالاتر در آزمون های کتبی و عملی است، لحاظ شود. همان طور که امروزه انگیزه بیشتری برای اجرای مراسم روپوش سفید در بدو ورود به بخش های بالینی نیز وجود دارد که هدف آن یادآوری انتظارات و مسوولیت نسبت به بیماران است بایستی اهمیت آموزش تعهد حرفه ای در درس آناتومی هم مورد توجه قرار گرفته و به مسایل اخلاقی و عاطفی همراه آن نیز پرداخته شود(۱۴). یک جنبه دیگر که در کالبد شکافی اجساد انسانی در سال های اخیر مورد توجه قرار گرفته است، ترومای روانی و عاطفی است که به دانشجویان وارد می شود. البته اساتید نقش مهمی برای کمک به دانشجویان برای غلبه بر تردید و اضطراب در طول کار بر روی اجساد ایفا میکنند. بخشی از

یک اقدام تهاجمی یا یک کالبد شکافی ضرورت می یابد با یک تعارض اخلاقی مواجه می شویم. دانشجویان باید بدانند که این اجساد مربیان صامت آنها هستند که روزی زنده بوده اند، محبوب و عزیز کسی بوده اند و با آنها رویاها و آرزوها، آرمان ها، ناامیدی و یاس داشته اند، بنابراین بایستی با آنها مثل یک فرد زنده با احترام رفتار کرد(۱۱). کالبدشکافی جسد به دانشجویان کمک می نماید تا به توسعه نگرش های اخلاقی، دلسوزی، شفقت و انسان دوستانه بپردازند که همه اینها از ضروریات حرفه پزشکی می باشد. ادغام آموزش تعهد حرفه ای در تشریح جسد، تربیت پزشکی دلسوز، آگاه و توانمند در زمینه کار بالینی را به دنبال خواهد داشت که با بیماران آینده خود نیز با احترام و عزت شایسته و متقابل رفتار می نمایند. بنابراین انتظار می رود دانشجویان همگام با توسعه دانش پزشکی و مهارت های عملی، حساسیت خود را نسبت به بعد انسانی بیماران نیز توسعه دهند. نهادینه نمودن ارزش هایی چون احترام، مسوولیت پذیری و قدردانی هرگز با استفاده از ابزار مبتنی بر کامپیوتر یا وب برای یادگیری آناتومی به دست نمی آید و این مواجهه درک بهتری از فرایند مرگ به ما می دهد و پیوسته به ما یادآوری می نماید که زندگی پایدار و همیشگی نیست(۲، ۳). بنابراین لازم است با تکنیک های ساده ای حس انسان دوستی دانشجویان در برابر اجساد از طریق رویکردهای بیمار محور و تمرین ارزش های انسانی برانگیخته شود(۱۲). کریستوفر و همکاران (۲۰۱۳) در مطالعه خود اولین ابزار معتبر سنجش بازانديشي تعهد حرفه ای دانشجویان پزشکی در درس آناتومی را معرفی نمودند(۱۳).

جسد مورد تشریح به عنوان اولین بیمار (first patient) و مربی صامت (silent mentors)

در دو دهه اخیر افراد زیادی، بدن های خود را پس از مرگ به دپارتمان آناتومی اهدا کرده اند(۲). اجساد که در درس تشریح پزشکی مورد استفاده قرار می گیرند را می توان به عنوان اولین معلم و نیز اولین بیمار برای دانشجویان پزشکی در

فصلنامه مرکز مطالعات و توسعه آموزش دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد

انسانی وجود ندارد و القا ارزش هایی چون احترام، مسوولیت پذیری، قدرشناسی هرگز در آموزش مبتنی بر وب و یا سایر اشکال به دست نمی آید و این نکته قابل توجه و مهمی در آموزش آناتومی به وسیله اجساد انسانی است. علاوه بر این همان طور که هر انسانی متفاوت است اجساد هم مانند بیماران واقعی دارای تفاوت و تنوع هستند (۱۷). در دانشگاه واشنگتن در سال های ۱۹۷۰ حضور و آموزش در سالن تشریح برای دانشجویان به صورت انتخابی درآمد. دو سال بعد ۹۰٪ دانشجویان درس انتخابی تشریح را انتخاب نمودند و در نتیجه کوریکولوم به حالت اولیه بازگشت. امروزه هم برنامه های کامپیوتری و مبتنی بر وب نمی تواند به طور کامل جانشین سالن تشریح شود. در مطالعه ای که در دانشکده Rush انجام گرفت طول زمان آموزش در سالن تشریح به ۳۰ ساعت تقلیل یافت اما دانشجویان این زمان را در یادگیری خود بسیار با اهمیت برشمردند (۱۵).

مراسم بزرگداشت اجساد و سوگند جسد

افزایش تاکید بر احترام (respect)، شفقت (compassion) و انسانیت (humanity) در آموزش آناتومی و سالن های تشریح جسد منجر به برگزاری مراسم یادبود و بزرگداشت برای اهدا کنندگان شد (۱۲). اولین مراسم برگزار شده را به سال های ۱۹۶۰ در بریتانیا و ۱۹۷۰ در ایالات متحده آمریکا نسبت می دهند که به منظور بزرگداشت کسانی بود که بدن های خود را برای آموزش پزشکی اهدا نمودند. محتوای این مراسم باراندیشی دانشجویان بر پدیده مرگ، احترام و نودوستی به همراه شعر و موسیقی و متن های معنوی است و دانشجویان در این مراسم نقش فعالی دارند (۶، ۱۸). برگزاری این مراسم فرصتی برای نشان دادن احترام و قدردانی از خانواده های اهدا کنندگان نیز هست که البته مستلزم تبلیغات و تعهد نیز می باشد (۱۶). حضور در این مراسم یادبود بایستی به عنوان وظیفه برای دانشجویان جهت ادا احترام در نظر گرفته شود (۱۸). البته برگزاری این مراسم

حساسیت زدایی ها در طول زمان اجتناب ناپذیر است و بستگی به میزان مواجهه دارد. اما به هر حال یک فرد حرفه ای در حوزه پزشکی باید یک حس قوی انسان دوستی (humanity) را در وجود خود حفظ نماید. این ارزش های انسانی تنها با تمرکز بر آموزش اصول حاصل نمی شود لذا یک ایده تحول گرایانه از سال های ۱۹۶۰ شکل گرفت و در سال های ۱۹۷۰ با تعهد به رفتارهای انسان گرایانه در آموزش آناتومی دنبال شد (۴). پیرسون و هوگلدن در مطالعه کوهورت خود (۲۰۱۰) با هدف اندازه گیری تغییرات نگرشی پروفشنالیسم گزارش نمودند که پس از پایان دوره، نوع دوستی به طور معنی دار در دانشجویان افزایش یافت در حالی که در سایر جنبه های پروفشنالیسم نیز کاهش دیده نشد (۴).

درک و نگرش نسبت به مرگ و زندگی

آموزش فراگیران در مورد پدیده مرگ به عنوان بخشی از فرایند زندگی بسیار اهمیت دارد (۱۵). پاسخ های عاطفی دانشجویان به اجساد انسانی، اولین رویارویی با مرگ است که فرصتی را برای آموزش فراهم می آورد. بعد عاطفی و انسانی و نیز درک درست مباحث علمی در تدریس آناتومی دست در دست هم هستند و به این شکل هر دو به حداکثر می رسد. در کالبد شکافی دانشجو ناگزیر از رویارویی با مرگ به عنوان پدیده ای که به طور اجتناب ناپذیر در طول زندگی حرفه ای وی تکرار خواهد شد می باشد و لذا دانشجویان بایستی با پدیده مرگ آشنا بوده و با واقعیت فیزیکی بدن مرده راحت باشند. بنابراین این مقطع، یک آیین گذار دانشجوی پزشکی به حرفه پزشکی و مسوولیت های متعاقب آن مثل احترام به بدن و حفظ حریم جسد می باشد (۱۶).

عدم کفایت آموزش مبتنی بر وب و کامپیوتر در آموزش آناتومی

با اینکه امکاناتی چون نرم افزارها و آموزش های مبتنی بر وب و کامپیوتر موجود است ولی در این نوع آموزش جنبه

وظایف و فعالیتهای آموزشی در راستای ترویج

پروفاشنالیسم در درس آناتومی

پرونده آناتومی بالینی (clinical anatomy)

(chart): معادل پرونده پزشکی در محیط های بالینی است.

در صفحه اول مشخصات اصلی اهدا کننده وجود دارد.

جای اسم اهدا کننده خالی گذاشته شده تا دانشجو نامی برایش انتخاب کند. دانشجو ممکن است بارها به این پرونده مراجعه نماید و یافته های خود از قبیل پاتولوژی ها و موارد غیر طبیعی را در آن ثبت نماید. این فعالیت از چندین جنبه پروفاشنالیسم شامل پاسخگویی، تعهد به ارتقا، کسب دانش، اتو نومی، مسولیت پذیری نسبت به حرفه و کار تیمی مفید می باشد (۲۲).

گزارش پیشرفت (progress notes):

پرونده آناتومی بالینی است و همانند آن موجب ارتقا جنبه های اشاره شده در پروفاشنالیسم می گردد. در هر جلسه آموزش گزارش کوتاهی مثل " کالبد شکافی ناحیه گلوئتال انجام شده و نرمال بود." را در آن ثبت می کند (۲۲).

جدول مشاهدات و پیشنهادات (BOS: box of

observations and suggestions): روشی

است که به صورت بی نام پیشنهادات، بازاندیشی ها، رفتارهای حرفه ای و غیر حرفه ای، توصیه ها، نکات مذهبی یا اخلاقی در مواردی که قابل ارتقا و سازنده باشد، به کار می رود. مزیت دیگر این است که موجب تقویت نکته سنجی و تجزیه و تحلیل و اصلاح رفتار می گردد (۲۲).

تیم کالبد شکافی (dissection team):

ممکن است اصطلاح جدیدی نباشد و شامل گروهی است که با هم به تشریح جسد می پردازند و می تواند مدلی از تجارب تیم های حرفه ای مثل تیم جراحی باشد. در دانشگاه لوما لیندا دانشجویان به صورت چرخشی مسولیت ها و نقش های خاصی را در تیم تشریح متقبل می شوند مثلاً در یک تیم سه نفره دانشجویان، دانشجوی شماره ۱ کالبد شکاف اصلی است

محدود به آمریکا و انگلیس نبوده و در اغلب دانشگاه های کسورهای چون آلمان، برزیل، هلند، کره، تایوان، ژاپن و تایلند نیز این مراسم در قالب سوگند جسد در آغاز دوره و بزرگداشت اجساد در آخر دوره برگزار می گردد (۱۱، ۱۹). در اکثر دانشگاه های استرالیا نیز مراسم رسمی یادبودی برای اجساد در پایان سال تحصیلی برگزار می شود و در صورت امکان بستگان متوفی نیز دعوت و مورد قدرشناسی قرار می گیرند (۱۶).

سوگند جسد (cadaveric oath) به عنوان موضوعی جدید و بخشی ضروری در اخلاق زیستی مطرح شده است (۲۰، ۲۱). سوگند یک بیانیه یا تعهد عمومی است که رفتاری به شیوه ای خاص انجام گیرد یا انجام نگیرد. سوگند جسد تعهدی است که دانشجویان در اولین روز یادگیری آناتومی قرائت می کنند که به احترام منزلت و شرافت انسانی در مورد اجساد که بر روی آنها کار می کنند پایبند هستند. تجارب اجرای این سوگند در دانشگاه های مختلف دنیا نشان می دهد که یک لحظه عاطفی برای فراگیران و آموزشگران است که باعث می شود به مفهوم مرگ و بیماری جدی در خود و عزیزانشان تفکر و تعمق نمایند (۳، ۱۹).

طی قرائت سوگند جسد، دانشجویان در حالیکه با وقار در اطراف جسد ایستاده اند با دست سمت راست خود به وی اشاره می نمایند و با دست چپ خود نسخه ای از سوگند نامه را نگه داشته و متعهد می شوند که به کرامت و منزلت انسانی وی احترام بگذارند. این مراسم با حضور رئیس دپارتمان و اعضای هیات علمی و یکی از اعضای کمیته اخلاق، و رئیس دانشکده پزشکی برگزار می شود. به نظر می رسد سوگند جسد یک راه خوب برای شروع برنامه درسی پزشکی باشد. این سوگند باعث می شود همه افراد با پیشینه های مختلف به یاد داشته باشند بدون توجه به اینکه از کجا آمده اند برای یک هدف گرد هم آمده اند. سوگند جسد جایگاه و کرامت این کالبدهایی را که روزی در این دنیا زیسته اند و نحوه رفتار درست و احترام آمیز، با این مربیان خاموش را روشن می سازد (۱۹).

دلیل اغلب برنامه های آموزش آناتومی (95.5%) در دانشگاه های آمریکا به این مهم پرداخته اند (۱۱، ۲۳).

علیرغم سابقه دیرینه کالبد شکافی در قلمرو پزشکی، لیکن به لحاظ فقهی از مسائل جدید و مستحدثه به حساب می آید لذا در روایات و سخنان فقهای گذشته با عنوان کالبد شکافی یا تشریح طبی چندان مطالبی ذکر نشده است. اگر هدف از قطع عضو میت یا تشریح جسد، جسارت، بی احترامی و هتک حرمت وی باشد از نظر فقه اسلامی حرام و ممنوع است؛ ابوالمکارم ابن زهره حلبی (متوفی با سال ۵۸۵ه.ق)، محقق حلی (متوفی به سال ۶۷۶ ه.ق)، شهید ثانی (متوفی به سال ۹۶۵ ه.ق) و شیخ محمد حسن نجفی صاحب جواهر الکلام (متوفی به سال ۱۲۶۶ه.ق) جنایت بر مرده را حرام دانسته و نسبت به آن، فتوا به وجوب پرداخت دیه داده اند. مطابق روایات پیشوایان معصوم (ع) احترامی که برای ایشان در زمان حیات او وجود دارد پس از مرگ وی نیز برقرار است، اما چنانچه این عمل به قصد معقول و عقلایی باشد مثلاً برای آموزش پزشکی یا کشف جرم توسط پزشکی قانونی از مصادیق هتک حرمت بحساب نمی آید؛ بنابراین تشریح جسد فرد مسلمان برای اهداف عقلایی حرام نیست چنانکه آیت الله صانعی یکی از مراجع تقلید در مساله ۳۵ از مسائل جدید توضیح المسائل خود به جواز تشریح به جهت آموزش پزشکی اشاره کرده و اظهار داشته است: " تشریح مسلمان برای یاد گرفتن بدون آنکه زندگی مسلمانی موقوف بر آن باشد با رضایت اولیای میت و با فرض اینکه در بین مردم بی احترامی محسوب نگردد و در نظام جمهوری اسلامی که عزت علمی مسلمان را می طلبد نمی توان گفت حرام است و چه نیکو تر که وصیت خود موصی هم باشد واگراز روایات امامان معصوم علیهم السلام هم بطور مطلق حرمت تشریح بدن مسلمان استنباط می گردد، به نظر می رسد به این دلیل باشد که در عصر آن بزرگواران و ادوار گذشته، استفاده های معقول در امور پزشکی و حقوقی مصداق نداشته است و لیکن امروزه به جهت پیش رفت علوم پزشکی و تغییر سیستم زندگی بشرو کشف راههای مختلف تشخیص

(تداعی گر جراح یا رهبر تیم) ، دانشجوی شماره ۲، دستیار است که اطلس و راهنمای تشریح را در اختیار دارد؛ دانشجوی شماره ۳ گزارشات پرونده و گزارش پیشرفت را می نویسد، این فعالیت به توسعه مهارت های متعهدانه و مسوولیت پذیری، رهبری، کار گروهی، صداقت، ارتباط، پاسخگویی و ارتقا می انجامد (۲۲).

بازاندیشی و ژورنال ها و پورت فولیو: دانشجویان می توانند یک پورت فولیو یا یادداشتی از رفتارهای روزانه داشته باشند که می تواند رفتارهای خود را در موقعیت های خاص یا رفتار دیگران را در موقعیت های خاص بنویسند که می تواند منبعی برای بازاندیشی باشد. ایده آل این است که فرایند بازاندیشی یک فعالیت منظم دانشجویان باشد که شامل ثبت تجارب، و بازاندیشی بر آنها و مطرح نمودن به موقع آنها با منتور خود است تا رفتارهای خوب تقویت و نقایص احتمالی برطرف گردد (۲۲).

بحث:

از آنجا که مطالعات روند رو به رشد برگزاری مراسم بزرگداشت اهدا کنندگان جسد و سوگند جسد را نشان می دهند، یک پارادایم شیفت در برنامه های آموزشی آناتومی در نیمه دوم قرن بیستم روی داده است به گونه ای که کوریکولوم های آناتومی علاوه بر مباحث علمی، در جهت ترویج شفقت (compassion) و انسانیت (humanity) نیز تمرکز یافته است. این تغییرات همچنین به دانشجویان در مواجهه با چالش های احساسی و ادراکی در رابطه با کالبد شکافی جسد کمک می نماید. شورای اعتباربخشی فارغ التحصیلان پزشکی، امروزه بیش از گذشته به پروفشنالیسم به عنوان یکی از صلاحیت های پایه پزشکی تاکید می ورزد (۱۰). شفقت (compassion)، صداقت (integrity)، احترام (respect)، و نیز پاسخگویی (accountability) به حرفه و جامعه از جمله ارزش هایی است که از لحظه ورود دانشجویان پزشکی به تحصیل طب مورد تاکید است. به همین

و توقف حفظ حیات انسان به آن باشد، در این حالت اضطراب صرفاً منع تکلیفی را برطرف می کند ولی با تعلق دیه که یک حکم وضعی و عوض مالی است که در مقابل جرح و قطع عضو می باشد منافات ندارد و لذا پرداخت دیه در این صورت واجب است. میزان پرداخت دیه تشریح، چنان که در روایات و سخن فقها ذکر شده است یک دهم دیه کامل است و نسبت به هر عضوی که برای افراد زنده دیه تعیین شده باشد، یک دهم آن مقدار می باشد. امام خمینی (قدس السره الشریف) نیز در مورد مصرف این دیه فرمودند که: " باید این دیه را در وجوه خیر به نیت میت مصرف کرد و به ورثه نمی رسد و در این حکم فرقی بین زن و مرد و کوچک و بزرگ نیست بلکه ظاهراً پرداخت دیون میت به وسیله آن جایز است" (۲۴).

احترام به پیکری که مورد تشریح قرار می گیرد یکی از الزامات پایه اخلاقی در درس آناتومی است. ناهماهنگی بین ادعاهای اخلاقی (ethical claims) و عملکرد واقعی در سالن های تشریح می تواند موجب زیان دانشجویان شود. Terry این واقعیت را در تجارب خود توصیف نموده است که آناتومیست ها نه تنها در تهیه اجساد ملزم به رعایت اخلاق هستند بلکه توجه به شیوه های اخلاقی در امر آموزش دانشجویان نیز حائز اهمیت است. بنابراین آموزش ایده آل آناتومی آن است که دانشجویان نه تنها "به مسیر عصب واگ تمرکز می کنند." بلکه "بدنی که عصب به آن تعلق دارد" را نیز فراموش نمی کنند (۲۵). انتظار می رود اساتید آناتومی، جنبه های عاطفی دانشجویان را قبل از شروع دوره، حین دوره و پس از دوره آناتومی مورد توجه قرار دهند. فعالیت هایی نظیر ایفای نقش توسط اساتید، تشکیل گروه های دانشجویی، آموزش به همتایان در این زمینه موثر و مفید هستند (۲۳). در مطالعه مروری صفری و قهاری نیز در مطالعه مروری خود با عنوان " آناتومی از دیدگاه شریعت اسلامی" گزارش نمودند که همه ادیان الهی و نیز دین اسلام در زمینه احترام به پیکر انسان اتفاق نظر دارد و در این رابطه تعالیم و آیین های خاصی دارند. از طرفی فطرت آدمی پاره پاره ساختن پیکر انسان را

جرم و تشریح جسد برای این هدف و مقاصد، نه تنها هتک حرمت محسوب نمی شود، بلکه چه بسا در شرایط خاص این عمل لازم و واجب هم باشد مگر این که قائل شویم که تشریح جسد میت در هر شرایطی بی احترامی به او محسوب میشود. (۲۴)

یکی دیگر از جنبه های کالبد شکافی جسد از دیدگاه اسلامی، تاخیر در دفن میت است در حالی که دفن میت واجب است و تاخیر آن برای زمان طولانی جایز نیست. وجوب تجهیز مردگان مثل غسل و کفن و نمازخواندن و تدفین اموات از مسلمات فقه اسلامی است. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) آمده است که لازمه احترام به مرده سرعت در تجهیز اوست؛ این روایت دلالت بر استحباب تعجیل دارد و دستور به خاطر تکریم میت می باشد در صورتی تعجیل در دفن واجب می شود که تاخیر در دفن میت منافات با تکریم اوداشته و موجب اهانت به او باشد؛ بنابراین تعجیلی که فقط حالت تکریم داشته باشد مستحب است و البته اگر تاخیر موجب اهانت باشد حرام است. اگر شخصی وصیت کند که بعد از مرگش جسد او را در اختیار دانشگاه های علوم پزشکی جهت تشریح قرار دهند چنین وصیتی جایز و عمل به آن واجب است لذا تشریح میت بر اساس وصیت و اذن او خوار شمردن و هتک حرمت میت محسوب نمیشود. بلکه این احترام نشانه کرامت و بزرگواری او نیز می باشد. ولی امر مسلمین و دولت اسلامی نیز به اعتبار ولایتی که بر مسلمانان دارند اگر با رعایت مصالح امت به این نتیجه برسند که از تشریح جسد پیش رفتی در علوم پزشکی در کشور اسلامی حاصل می شود، اجازه وی به جای اذن صاحب جسد نافذ است. بنابراین جواز تشریح از دیدگاه اسلامی به سه صورت می باشد: یکی اینکه مبنای جواز وصیت میت باشد دوم اینکه مبنای جواز تشریح اذن یا دستور ولی فقیه باشد و سوم مبنای جواز تشریح، اضطراب و توقف حفظ حیات انسان به آن می باشد؛ در دو مورد اول پرداخت دیه بستگی به کیفیت اذن صاحب جسد یا ولی فقیه در مورد استفاده رایگان از جسد دارد ولی در مورد سوم که مبنای تشریح جسد اضطراب

نتیجه گیری :

همگام با پارادایم شیفت به وجود آمده در آموزش پروفشنالیسم در درس آناتومی که در غالب دانشگاه های جهان به آن پرداخته شده است، به نظر می رسد وقت آن رسیده که این مهم در برنامه آموزش پزشکی کشور ما نیز بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد چرا که مباحث اخلاقی مذکور با آموزه های دین مبین اسلام قرابت نزدیکی دارد لذا باید مراسمی چون سوگند جسد و بزرگداشت و تدفین آنها و روش های آموزش و ارزشیابی پروفشنالیسم نیز بایستی در برنامه درس آناتومی مورد توجه قرار گیرد.

بدون دلیل روا نمی دارد و همواره در طول حیات بشری حفظ حرمت کالبد آدمی مقبول همگانی بوده است و لذا تشریح جسد مسلمان با شرایط خاص فقط برای آموزش و تحقیقات قضایی جایز است (۲۶). از آنجا که اخلاق پزشکی نوین دانشی میان رشته ای است، از دیگر سوی اخلاق پزشکی را نمی توان مستقل از اصول و مبانی اعتقادی، فرهنگی و ارزشی جامعه دانست، لذا لازم است حیطه آموزش اخلاق و تعهد حرفه ای در سالن تشریح نیز مورد توجه متخصصین اخلاق اسلامی قرار گیرد (۲۷، ۲۸).

References

- 1- Tabatabaee SH, Abasi M. *The role of virtue ethics in education and the professional commitment in medicine*. Medical ethics journal. 2012;5(18):143-60.Persian
- 2- Rath G, Garg K. *Inception of cadaver dissection and its relevance in present day scenario of medical education*. J Indian Med Assoc. 2006; 104(6): 331-3.
- 3- Lala M. *Cadaveric oath and its relevance in anatomy*. International Journal Of Advances In Case Reports. 2016; 3(6): 282-5.
- 4- Pearson WG, Hoagland TM. *Measuring change in professionalism attitudes during the gross anatomy course*. Anatomical sciences education. 2010; 3(1): 12-6.
- 5- Bryan R, Krych A, Carmichael S, Viggiano T, Pawlina W. *Assessing professionalism in early medical education: experience with peer evaluation and self-evaluation in the gross anatomy course*. Annals-Academy of Medicine Singapore. 2005; 34(8): 486-91.
- 6- Lachman N, Pawlina W. Integrating professionalism in early medical education: the theory and application of reflective practice in the anatomy curriculum. *Clinical Anatomy*. 2006; 19(5): 456-60.
- 7- Swick HM. *Medical professionalism and the clinical anatomist*. *Clinical Anatomy*. 2006; 19(5): 393-402.
- 8- Swartz WJ. *Using gross anatomy to teach and assess professionalism in the first year of medical school*. *Clinical Anatomy*. 2006; 19(5): 437-41.
- 9- Slotnick HB, Hilton SR. *Proto-professionalism and the dissecting laboratory*. *Clinical Anatomy*. 2006; 19(5): 429-36.
- 10- Kawashiro Y Anhara R, Kohno T, Mori C, Matsuno Y. *Attitudes of healthcare students on gross anatomy laboratory sessions*. *Anatomical sciences education*. 2009; 2(6): 273-9.

- 11- Jones TW, Lachman N, Pawlina W. *Honoring our donors: A survey of memorial ceremonies in United States anatomy programs*. Anatomical sciences education. 2014; 7(3): 219-23.
- 12- Rizzolo LJ Drake LR. *Anatomists debate the value of a teaching credential*. Anatomical sciences education. 2008;1(2): 60-7.
- 13- Wittich CM, Pawlina W, Drake RL, Szostek JH, Reed DA, Lachman N, McBride JM, Mandrekar JN, Beckman TJ. *Validation of a method for measuring medical students' critical reflections on professionalism in gross anatomy*. Anatomical sciences education. 2013; 6(4): 232-8.
- 14- Pawlina W. Professionalism and anatomy: How do these two terms define our role. Clinical anatomy. 2006; 19(5): 391-2.
- 15- Granger NA. *Dissection laboratory is vital to medical gross anatomy education*. The Anatomical Record Part B: The New Anatomist. 2004;28 (1): 6-8.
- 16- Parker LM. *Anatomical dissection: why are we cutting it out? Dissection in undergraduate teaching*. ANZ journal of surgery. 2002; 72(12): 910-2.
- 17- Bakhshpour Z, Huat BB, Ibrahim S, Asadi A, Kura NU. *Application of Geophysical Techniques for 3D Geohazard Mapping to Delineate Cavities and Potential Sinkholes in the Northern Part of Kuala Lumpur, Malaysia*. the scientific world journal. 2013; 2-11.
- 18- Sugand K Abrashams P, Khurana A. *The anatomy of anatomy: a review for its modernization*. Anatomical sciences education. 2010; 3(2): 83-93.
- 19- Ghosh SK. *Paying respect to human cadavers: We owe this to the first teacher in anatomy*. Annals of Anatomy-Anatomischer Anzeiger. 2017; 211: 129-34.
- 20- Rosenfield PJ, Jones L. *Striking a balance: training medical students to provide empathetic care*. Medical Education. 2004; 38(9): 927-33.
- 21- Chan LK, Pawlina W. *Teaching anatomy: a practical guide: Springer*; 2015.
- 22- Escobar-Poni B, Poni ES. *The role of gross anatomy in promoting professionalism: A neglected opportunity!*. Clinical Anatomy. 2006; 19(5): 461-7.
- 23- Hildebrandt S. *Thoughts on practical core elements of an ethical anatomical education*. Clinical Anatomy. 2016; 29(1): 37-45.
- 24- Lotfi A. *Anatomy: views of Islamic jurisprudence*. Mwdical ethics and history of medicine. 2010; 3(2): 32-59.Persian
- 25- Terry M. pulse, voices from the heart of medicine. 21 February 2014; Available from: <https://pulsevoices.org/archive/stories/352-dear-joseph>.
- 26- Safari M GL. *Anatomy from the perspective of Islamic religion*. Journal of Army Paramedical School. 2010.

- 27- khaghanizadeh M Maleki H, Abassi M, Abbaspour A, Hashemi Nabavi F, Ebadi A, Mesri M . *Identity of Medical Ethics Curriculum Based on the Experiences of Medical Ethics Professors: Qualitative Study*. Medical ethics journal. 2010;4(12):11-38.Persian
- 28- khaghanizadeh M MH, Abassi M, Abbaspour A, Piroozmand A. . *Islamic approach to study medical ethics*. . Medical ethics journal. 2010;4(10):35-56.Persian

The professionalism and medical ethics education through cadaveric dissection

Faraj por A (MSc)¹, Mostafavian Z (BSc)^{*2}, Rah chamani MA (MSc)³

¹ School of Medical Education, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

² Community Medicine Departments, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran

³ Education Development Center, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran

Received: 15 August 2017

Accepted: 05 November 2017

Abstract

Introduction: Medical ethics and professionalism is not limited to clinical course. With the implementation of vertical integration strategy in medical education in the 21st century, concepts such as professionalism, critical thinking, effective communication, collaboration and self-directed learning can be educated in basic sciences too.

Methods: In this review article, the key words "cadaveric oath", "professionalism", "cadaveric dissection", "ethical considerations" were searched in the google scholar, SID, Pub med databases in Persian and English and from 2002 to 2017. The 26 accessible full articles in this regard were studied.

Results: Dissection hall is the entry to medical profession for new medical students Thus, nurturing them with professionalism aspects must be considered. Typically, cadaveric dissection lead to direct perception and deep learning of structure of the human body that itself is a fundamental for disease understanding and physical exams but attention to the ethical, human and emotional aspects of it often to be missed. Dignity and respect to cadavers Emphasizes human aspects and therefore, this opportunity should be used to develop ethical attitudes, empathy, compassion and philanthropy benefited. A cadaver belongs to person that donated it to improve

medical education and community health so students must respect the generosity and mercy and Honor the cadavers as the first patient and silent teachers.

Conclusion: Holding formal ceremony such as cadaveric oath at the beginning of course or memorial celebrating and commemorating at the end of the academic year in addition to use teaching and evaluation methods of professionalism during course is recommended to promote professionalism and medical ethics.

Keywords: professionalism, cadaveric dissection, medical ethics, cadaveric hall, cadaveric oath

This paper should be cited as:

Farajpor A, Mostafavian Z, Rah chamani MA. *The professionalism and medical ethics education through cadaveric dissection.* J Med Edu Dev; 12(4): 248-59

* *Corresponding Author: Tel: 09155175389, Email: dr.mostafavian@mshdiau.ac.ir*